

Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi

ARKEOLOJİ-RÖLÖVE-RESTORASYON
EPIGRAFI-ANTROPOLOJİ-MÜZİK-TİYATRO
TEOLOJİ-FOLKLOR

Sayı : 16

YIL: 2001 -2002

İstanbul 2002

Sahibi ve Yazı

İşleri Müdürü : Enis KARAKAYA

Sanat Yönetmeni : Tolunay TİMUÇİN

Teknik Müdür : Ahmet AKMAN

Koordinatör : Haluk KARGI

Haber Sorumlusu : Haluk ÇETİNKAYA

Yayın Kurulu : Dr. Şebnem AKALIN

Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU

Enis KARAKAYA (M. A)

Doç. Dr. Üzlifat (Canav) ÖZGÜMÜŞ

Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ

Danışmanlar : Prof. Dr. Semavi EYİCE

Prof. Dr. Ara ALTUN

Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM

Prof. Dr. Baha TANMAN

Doç. Dr. Hüsamettin AKSU

* Bu sayının hakemleri yayın kurulu üyeleridir.

Sayfa Düzeni : Ahmet AKMAN 0 535 494 76 50

Baskı : Düzey Matbaa 0 212 613 40 41

İRTİBAT : Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU

İ. Ü Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Bölümü

34459 Beyazıt / İstanbul

İRTİBAT Tel : 0 212 455 57 00 / 15734

0 212 516 18 10

0 535 473 69 32 (Enis)

E-POSTA : sanattarihidergisi@yahoo.com

WEB : www.sanattarihi.com.tr.tc

Kapak : İznik çinisi XVI. yüzyıl ikinci yarısı
(Fotoğraf Ahmet AKMAN)

İÇİNDEKİLER

* İstanbul'da Seyir Yerleri ve Bazı Tiyatrolar
Hakkında Notlar

Prof. Dr. Semavi EYİCE 2-14

* Şifa Tasları

Deniz ÇALIŞIR (M.A) (15-25)

* İbrik Formundaki Kandiller

Doç. Dr. Nebi BOZKURT 26-27

* İvriz Ambar Deresindeki Manastır Kalıntıları

Hatice ÖZYURT ÖZCAN (M.A) 28-31

* Osmanlı Yaşamında Bohçaların Yeri

Şule NURENGİN BEKSAÇ (M.A) 32-34

* Bizans Ayazmaları (Bir Deneme)

Enis KARAKAYA (M.A) 35-45

* Karakilise 7.8 Şiddetindeki Depreme Dayandı

Yahya AKTAR 46

* Blakherna Sarayı ve Kilisesi

Gustave SCHLUMBERGER

Çev. Bekir TOSUN..... 47-64

* Zafetlerin ve Ölümlerin Çağrısı Yaşamın Pırlıltısı:
Büyük Göçler Devri Sanatı Üzerine

Doç. Dr. Engin BEKSAÇ 65-71

* Bursa'nın Aksu Köyünde Sultan II. Abdülhamid
Çeşmesi

Dr. Doğan YAVAŞ..... 72-73

* İstanbul'daki Antik Bonos Sarayı Hakkında Bazı
Notlar

Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ74-75

* Bir Din Olarak Şintoizm'in Gelişim Süreci

Dr. Kürşat DEMİRCİ76-79

Dergide yayımlanan makalelerin sorumlulukları yazarına
aittir. Kaynak gösterilmek kaydı ile yararlanılabilir.

OSMANLI YAŞAMINDA BOHÇALARIN YERİ

Şule NURENGİN BEKSAÇ (M.A.)

İnce, beyaz ketenden, düz renkte parlak bir dokuma türü olan atlastan (1), hâreli görünümlü canfesten (2), beyaz veya açık sarı zeminli ince bir dokuma türü olan abaniden ve diğer bazı kumaş türlerinden yapılan dört köşe formlu bir günlük kullanım eşyasıdır (3). Esası "Boğça" dır. Bu terimi Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* adlı eserinde de bu şekilde kullanmıştır. Ufak denk biçiminde bağlanmış örtü olarak da tanımlanabilir (4). Bağ'da ; yatak , yorgan , yastık gibi eşyaları sarmak için kalınca dokunmuş patiskadan bohça olarak tanımlanmaktadır.

Ketenden yapılmış bohçalar genellikle Türkişi tekniğinde işlenmişlerdir. Bazılarında Çarkifelek motifinin kullanıldığını görüyoruz. Atlas ve kutnu bohçalar ayma işi , sarma işi tekniklerinde işlenmişlerdir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ise kasnak işi (Suzenî) ve divalîşi tekniği uygulanmıştır.

Kullanıldıkları yere göre boyutları da değişen bohçaların süslemeleri bazılarında bütün yüzeyi kaplamakta, bazılarında ise aynı motiften oluşan kenar bordürünün içinde bütün yüzeye yayılmış motifler adeta dokuma izlenimini vermektedir. Köşelerden başlayarak ortaya doğru uzanan, ortada merkezi bir motifle birleşen örnekler de vardır (5).

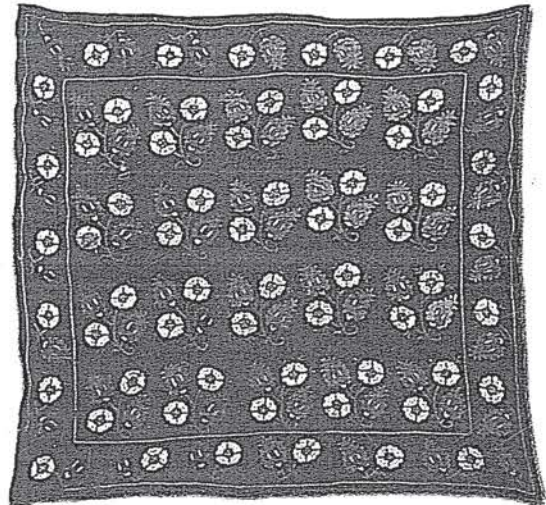
Topkapı Sarayı Müzesi'nde ; Kanuni Sultan Süleyman'ın, Sultan III. Murad'ın ve Sultan II. Selim'in kızı Gevher Sultan'a ait olduğu bilinen bohçalar motif ve renkleri ile Osmanlı İmparatorluğu Klasik devrinin özelliklerini taşırlar. Bohçaların bir bölümü ölen padişahların giysilerinin muhafaza edilmesi amacıyla da kullanılmıştır (6). Üzerlerinde kime ait olduklarını gösteren etiketler vardır. Tek bir atölyede yapılmış olma ihtimaleri yüksek olan bu bohçalarda motiflerin siyah kontürlü olması XVII. yüzyılın ortalarına tarihlenmelerine sebep teşkil etmektedir. Kompozisyonlarda stilize bitkiler, geometrik motiflerden yararlanılmıştır. Keten zemin üzerine kırmızı, mavi, yeşil, sarı ipek iplikle Zerdüz (7), Türkişi (8), Pesent (9) tekniğinde işlenmişlerdir.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan İşlemeler Koleksiyonu'ndaki işleme eserler arasında padişah kızlarının nadide çeyizlerine ait bohçalar da önem taşımaktadır.

İşleme; harem kadınlarının boş vakitlerini güzel bir uğraşla değerlendirmeleri, aynı zamanda zevklerin saraya uygun incelikte gelişebilmesi için kendilerine öğretilen kadınlara özgü bir tür eğlencedir. Büyük konaklara ve diğer evlere giysi , kumaş, dantel, işleme , mücevher götürerek, ticaret yapanlara "Bohçacı Kadınlar" denilmektedir. Örneğin XVIII. yüzyıla ait Bursa kayıtlarında kadın tereke listeleri vardır. Bu listeler bize pek çok kadının ortalamasının üzerinde değerli kumaşa sahip olduğunu göstermektedir. Bunların çoğu bu işin ticaretini yapan kişilerdi, yani bohçacıydılar (10).

Bohça, halk arasındaki deyimlere de girmiştir. Örneğin "Bohçasını bağlayan halayıktan hayır gelmez" diye bir deyiş vardır (11).

Ayrıca halk arasında bohça ile ilgili bazı inanışlara da rastlanmaktadır. Halk inanışlarına göre loğusa bir hanımın bulunduğu odada sütü kesilir inancıyla yedi gün boyunca bohça ve kuşak düğümlenmezdi (12).

Düğün, ziyafet, loğusa ziyareti gibi büyük toplanılarda hanımlar ferace ve yaşmaklarını bu işle görevlendirilmiş cariyeler eşliğinde "Ferace Odası"nda çıkartırlardı. Feracecilik yapan ve soygun adı da verilen hizmetliler giysileri kıymetli kumaşlardan hazırlanmış ayrı ayrı bohçalara yerleştirirlerdi. Aralarına hoş koku veren bitkiler bulunan tülben keseler yerleştirirlerdi. Tören sonunda misafirler "Ferace Odası"nda giyinip hazırlanır, hizmet edenlere uygun bahşişler bırakarak oradan ayrılırlardı (13).

Çamaşır bohçalarının içine de küçük keselerle amber, yonca, tefarik, adaçiçeği, misk, lavanta, sandal ağacı tozu koymak adettendi (14).

Gelin olan genç kızlara büyük güzel bohçalar içinde değişik kumaşlardan feraceler, yaşmaklar, giyim eşyaları, çamaşır takımları hediye edilirdi (15).

Doğum yapacak bir hanıma uygun bir ebe aranır, ebe tespit edildiğinde kendisine güzel işlemeli bir bohça içinde düz renkte esvaplık kumaş hediye edilirdi (16).

Konaklarda sünnet töreni yapılacağı zaman konaktaki kahya, kaftan ağası, imam ve gedikli ağalara mevkilerine göre elbiselik ve çamaşır hediye edilmek üzere hazırlanır, kalfa ve cariyelere elbiselikler alınır ayrı ayrı bohçalara konularak verilirdi (17).

XIX. yüzyıla ait bohçalarda sırma, boncuk ve inciler ile, çeşitli çiçek motifleri ile o dönemin özelliğini yansıtan armalar işlenmiştir (18).

Önemli kişilerin evlerinde bulunan Hz. Muhammed'e ait kutsal emanetlerin muhafaza edildiği bir oda bulunurdu. Bu odaya da Lihye-i Saadet dairesi adı verilirdi. Bu odada Lihye-i Saadet altın çerçeveli akik bir kutuya ya da silindir biçimi billur bir muhafazaya konulur ve iyi cins şaldan sırma işlemeli, saçaklı bir-birinden küçük otuz kadar bohçaya en küçüğünden başlayarak sarılırdı. Aynı işlem kutsal emanetler için bu tip emanetlerin saklandığı camiler ve diğer kutsal mahallerde de uygulanırdı.

Evlenme geleneklerinde damadın gelin evine gönderdiği bohçaların bazıları; dokuma ve işleme sanatının yanı sıra, halk edebiyatı bakımından da önem taşıyan mâniler ile süslüdür. Nişan bohçalarına konan çevrelerde mânilere ve aşk şiirlerinden alınma bölümlere rastlanmaktadır (19).

Hanımların günümüzde "Kırkyama" adı altında oluşturdukları elişlerinin benzerleri geçmişte de yapılmaktaydı. Elde kalmış kumaşların değerlendirilmesiyle meydana getirilen bohça ve seccadelerini saray kadınları ve konak haremleri de yapmıştır. Bohçalarda kullanıldıkları yere, yapıldıkları çevreye göre farklılıklar görülmektedir. Bohça, değişik amaçlar için kullanılan çok işlevli eşyalardandır. Geçmişte olduğu kadar günümüzde de ilgi görmekte, hayatın her aşamasında yer almaktadır. Mobilyaların yaygın kullanımından önce kişisel eşyalarını sandık ve yüklüğe koyarak muhafaza eden o dönemin insanları için yiyecek taşımaktan (kese kağıdı - file), iç çamaşırı koymaya, yatak-yorgan-yastık sarmaya (hurç), elde eşya taşımaya (poşet), dış giyim eşyalarını (gardrop ve askı öncesinde) düzgün biçimde koruyabilmeye kadar pek çok işleve sahiptir. Evlilik öncesinde de karşılıklı olarak gelin-güvey arasında hediye alış verişi bohçalarla olurdu (nişan bohçası). Düğünlerde çeyizler bohçalar içersinde taşınırdı. Doğum hazırlıkları esnasında bebeğin eşyaları bohçalanırdı. Yaşlıların ölümünden sonra kullanılacak havlu takımları ve kefenleri de bohçalanarak saklanırdı.

Sultan Abdülmecid'in eşi Gülcemal Hanım, Refia Sultan'ı dünyaya getirdiğinde Valide Sultan tarafından bohça, şal ve kıymetli kumaşlar ile taltif edilmiştir (20). Padişah çocuklarının doğumlarında valide sultanların hediye dağıtması ve ihsanlarda bulunması âdettendi.

Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan 20 Eylül 1847'de törenle Kur'an-ı Kerim öğrenmeye başlamıştır. Babası tarafından kendisine verilen incili, sırmalı, tırtıl işlemeli cüz kesesi, yaldızlı gümüş rahle, incili- sırmalı mor atlas minder gibi çok değerli hediyelerin arasında telli sırmalı işlemeli bir bohçada bulunmaktadır (21).

Refia Sultan'ın eşi Mahmud Edhem Paşa nikah-tan sonra üç takım nişan bohçasını Beşiktaş Sarayı'na göndermiş ve Başağalar'a teslim etmiştir. Sultanın damat paşa için hazırlanmış olduğu nişan takımı bohçaları da ağalar aracılığıyla kendisine gönderilmiştir (22). Nişan bohçasını götürene Sultan'ın otuz kese (150 lira) para vermesi adetti (23).

Sultan Abdülmecid'in kızlarından Cemile Sultan'ın çeyizinde bohça, havlu, iç çamaşırı, seccade, giysi, yatak takımlarının bulunduğu belirten kayıtlar bize bilgi vermektedir (24).

Konaklarda çalışan hizmetlilere bayramlarda ev sahibi tarafından elbiselik kumaş, çamaşır gibi hediyeler alınır, aşçıbaşına ipek bel futası, aşçılara ipek karışık dokunmuş futalar, şallar, v.s. hazırlanır ayrı ayrı bohçalara konularak dağıtılırdı (25).

Miss Julia Pardoe , Mustafa Efendi'nin konağında büyük hanımın bayramda ev halkına verilmek üzere bohçalar içinde hediyeler hazırlandığından söz eder. Kendisine de bohçaya sarılı kumaş verilmiştir (26).

İşlemelerin yapıldığı eşyaya göre biçimlenmesi sonucu, bohçaların iki boyutlu oluşumuna uygun olarak XVI. yüzyılda tek motiften oluşan süslemelerin yanı sıra, birden fazla motifle oluşturulmuş kompozisyonlar da görülür. XVII. yüzyılda zengin çeşitli işlemeli bohça geleneği sürer. XVIII. yüzyılda ise, düz beyaz dokumalardan peşkir, kavuk örtüsü ve bohçalar yapılmaktaydı. Bunun yanında, renkli gezi ve atlas gibi kumaşlar da tercih edilmeye başlanmıştır. Yüzeyi tamamen kaplayan motifler yerini bordürlere bırakmıştır. Ama bir grup bohçada bütün yüzeyi kaplayan motiflerden oluşan işleme geleneğinin devam ettiği görülür. Merkezdeki motiften dışa doğru ya da dıştan içe doğru motif sıralaması ile işlenmiş bir grup bohça da mevcuttur. Dikdörtgen ve kare formlu örtülerde bordürlerin köşelerde akıcı geçişler oluşturduğu göze çarpmaktadır (27).

Bohçalar üzerinde yer alan motifler genellikle çağdan çağa bazı değişikliklere rağmen benzer bir motif repertuarını ortaya koymaktadır. Çoğunlukla, çintemani, ejder, çiçek, kozalak ve nar gibi motifler tercih edilmektedir. Çiçekler arasında da özellikle lâle ve karanfillerin önemli bir tercih kaynağı olduğu görülmektedir. Bu niteliğiyle kozalak ve nar örneğinden yola çıkarak çiçekleri de içine alan semboller dizgesi içine bolluk, bereket ve mutluluk ifade eden bir aktarımın da yer aldığı sevgi ve güzellikle de bütünleşen bir nitelik kazanmaktadır. Genelde mutluluk ve bereket kavramları bu işlemlerde tercih edilen motifler için önemli bir odak teşkil etmektedir.

NOTLAR:

- (1) Abdülaziz Bey, s. 475
- (2) a.g.e. s. 482.
- (3) a.g.e. s. 472.
- (4) a.g.e. s. 480.
- (5) Sürür, A., s. 50-54.
- (6) Tezcan, H., s. 284.

- (7) Metal iplikle yapılan tutturma, mihlama, yatırma teknikleriyle yapılan bir işleme türü.
- (8) Atkı ve çözümlü iplikleri sayılarak sıra sıra yapılan işleme türü.
- (9) Atkı ve çözümlü iplikleri üzerine aynı sayı ve işlemler tekrarlanarak gözen sıralardan oluşturulan işleme türü.
- (10) Faroqi, S., s. 127 ve 135.
- (11) Abdülaziz Bey, s. 431.
- (12) a.g.e. s.15.
- (13) a.g.e. s. 19 ve 133.
- (14) a.g.e. s. 277.
- (15) a.g.e. s. 119.
- (16) a.g.e. s. 11.
- (17) a.g.e. s. 40.
- (18) Gönül, M., s.67
- (19) Abdülaziz Bey, s. 248-249
- (20) Barışta, Ö., 1999, s. 93.
- (21) Akyıldız, A., s.9.
- (22) a.g.e. s.12.
- (23) a.g.e. s.27.
- (24) a.g.e. s.27.
- (25) a.g.e. s.29.
- (26) Abdülaziz Bey, s.261.
- (27) Pardoe, J., s. 42-44.

KAYNAKÇA :

- Abdülaziz Bey, Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirler, İstanbul 2000.
- Akyıldız, A., Refia Sultan, İstanbul 1998.
- Barışta, Ö., Türk İşleme Sanatı Tarihi, Ankara 1995.
- Barışta, Ö., Osmanlı İmparatorluğu Türk İşlemleri, Ankara 1999.
- Belger-Krody, S, Flowers of Silk and Gold, Washington 2000.
- Evren, B. - Girginçan, D., Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını, İstanbul 1997.
- Faroqi, S., Osmanlı Kültür Ve Gündelik Yaşamı, İstanbul 1998.
- Goodwin, G., Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998.
- Gönül, M., Türk El İşleri Sanatı, Ankara Tarihsiz.
- Övüç, R., Türk İşleme Desenleri, İstanbul 1986.
- Pardoe, J., 18. Yüzyılda İstanbul, İstanbul, 1997.
- Sürür, A., Türk İşleme Sanatı, İstanbul 1976.
- Tezcan, H., "Padişah Kaftanları, Kumaşlar", Topkapı Sarayı Kataloğu, İstanbul 2000.
- Züber, H., Türk Süsleme Sanatı, Ankara.